

Ez nem a részvétel kora

A Budapest VIII. kerületi részvételi költségvetés története 2020-ban

1. Bevezetés

Magyarországon a rendszerváltás környékén a Neurotic zenekar megénekelte, hogy „ez nem a szerelmesek kora”, a 2020-as évek rendszerfolyamataira ezzel párhuzamosan találó megjegyzés, ha azt „nem a részvétel korának” hívjuk. Tanulmányomban egy példán keresztül kísérletet teszek arra, hogy feltárjam, miért ragadnak meg ezek a részvételre építő társadalmi folyamatok a kísérlet szintjén, miért szorulnak periférikus, partikuláris pozícióba hazánkban.

A rendszerváltás Magyarországon a társadalmi és gazdasági környezet nagymértékű átalakulását hozta magával. Egy társadalom minden esetben komplex rendszer, amely egy nemlineáris (Nicolis, 2012), harmadrendű dinamikus rendszert alkot (Deacon, 2007; Bhaskar, 1979), amely messze van az egyensúlyi állapottól (Reed – Harvey, 1996), és több fázistérrel rendelkezik (DeLanda, 2005), amelyeket az *autopoiesisszel* (Maturana – Varela, 1980), hierarchikus felépítéssel (Cilliers, 2001; Morin, 2008) és rengeteg kontrollparaméter jelenlétével lehet jellemezni. Mindebből következően a komplex rendszer változásakor egy instabil, bár a rendszer inherens struktúrájából konstruálódó állapot eredeztethető, amelyet a rendszerelmélet káosz-fázisnak hív (Bhaskar, 1979). Ezzel a társadalmi fázisállapottal a magyarországi rendszerváltás is jellemezhető, amelyben vélt vagy valós igényként, de mindenképpen felmerült a nyitott, versenyen nyugvó, kapitalista gazdaság ideálképe, valamint az aktív állampolgári részvételen alapuló, demokratikus és szabad választások megvalósítása. A káosz-állapot utáni, emergensen kialakuló állapot a stabilitás fázisa (Bhaskar, 1979), amelybe 30 évvel a rendszerváltás után a magyar társadalom érkezett. A jelenlegi makrotársadalmi és gazdasági berendezkedésünk azonban számos ponton szakít a rendszerváltáskori ideálképekkel (Szalai, 1997), és mind társadalmi, mind gazdaságpolitikai értelemben a 2000-es évektől egy bezáródási, *lock-in* szakaszt (DeLanda, 2005) figyelhetünk meg, amely a stabilitási állapot rendszerszintű velejárója, és amely az utóbbi tíz évben gyorsuló ütemben zajlott. A folyamat inherens részét képezi a részvételen és társadalmi aktivitáson alapuló kezdeményezések és kísérletek eliminálása, perifériára szorítása, valamint az állampolgári önrendelkezés és az állampolgári kontroll folyamatos szűkítése (Agh, 2012). Ugyanezzel paralel folyamatokat látunk, ha a gazdasági rendszerünkre tekintünk, ami a nyitott és szabad gazdasági tranzakciókon és versenyen alapuló piacgazdaság ideálképe helyett egy erősen központosított, államilag szelektíven kontrollált és támogatott, informális és a transzparenciát mellőző, személyes érdekek által vezérelt, hálózati kapcsolatokon keresztül működő, monopolhelyzetben lévő gazdasági entitások rendszerének képét mutatja, amit a szakirodalom államkapitalizmusként ír le (Musacchio, 2014). Az államkapitalista gazdasági rendszer *lock-in* szakaszának gyorsulása is a 2010-es évekre tehető, amikor elindult egy társadalmi és gazdasági hatalomkoncentráció, amely erős állami központosítási és kontrolltörekvések mellett valósult meg.

Mindezek a társadalmi és gazdasági makrofolyamatok periférikus pozícióba szorították a részvételi demokráciát erősítő folyamatokat, az állampolgári aktivitást, valamint az állampolgári döntéshozásra épülő kezdeményezéseket, mindennek folyományaként azon kezdeményezések is

háttérbe szorultak, amelyek a domináns felülről lefelé irányított folyamatokkal (*up-to-bottom*) ellentétesen egy alulról felfelé (*bottom-to-up*) építkező folyamatot próbálnak megvalósítani, amely az állampolgári diskurzusra, vitakultúrára és értékintrojekcióra épít.

Ezeknek a folyamatoknak a gyorsuló bezáródását tovább erősíti a részvételi állampolgári tapasztalat hiánya. A rendszerváltást követő stabilizációs folyamatoknak ugyanis nem képezte szerves részét az, hogy a társadalmi intézményeket részvételi alapon tudják működtetni az állampolgárok. Hisz míg jogilag létrejöttek ugyan azok az intézmények, amiket akár lehetett volna közösségi, részvételi úton is működtetni (például az önkormányzatok) a gyakorlatban, sokszor az állampolgári passzivitás eredőjeként ezek is lassan a „községek kiüresedett tereivé váltak” (Valuch, 2014). Az oktatási rendszerünkben is csak periférikusan jelenik meg a részvételiség fogalma, így az állampolgárok kevés olyan inherens tapasztalattal rendelkeznek, hogy milyen technikákkal, működési módokkal tudnak résztvenni a társadalmi változásokban, hogyan tudnak közösségi döntéseket meghozni, Habermas-i értelemben vett kommunikatív cselekvést végezni (Habermas, 1971; Habermas, 2000). Mindebből következően a 2000-es évektől társadalmi intézményeink felépítettsége és használata is átalakult (Jelinek, 2020). Sem az intézményeink struktúrája, sem a bennük folyó munkafolyamatok tervezettség nem ad teret a részvételiség megvalósítására, ezzel sokszor épp ellentétesen, rendkívül központosított hierarchiát valósítanak meg, az állampolgárok cselekvéseit beszorítva egy klientizmus alapú és túlbürokratizált rendszerbe.

Ezektől a makrofolyamatoktól eltekintve, mégis időről időre felmerül a részvételi technikákon alapuló tendenciák realizálásának ötlete. Az egyik részvételi gazdasági technika, a részvételi költségvetés a 2020-as évekre számos magyarországi önkormányzat érdeklődését felkeltette.

Tanulmányomban ezt a technikát tekintem át, egészen pontosan a Budapest VIII. kerület Józsefvárosi részvételi költségvetés tervezésének és irányelveinek kialakulását, a folyamatát és a tapasztalatait. Fontosnak érzem azonban a pozícióm megjelölését a narratívában, hisz az esettanulmány „sűrű leírásához” (Geertz, 1994) elengedhetetlen az írói pozíció rögzítése mindezzel elősegítve az olvasó hermeneutikai megértésfolyamatát. Jómagam 15 éve dolgozom a civil szektorban, ahol számos olyan részvételi technikát próbáltunk ki, amelyek hosszú távon az állampolgári cselekvést erősíteni és személyesen átélhetővé tudták volna tenni. Megvalósítottunk részvételen alapuló, lokális gazdaság-élénkítő technikákat – mint például a pénzügyi önszolgáltató csoportok (Gosztonyi, 2014) –, közösségi vállalkozásokat vagy akár helyi pénzeket indítottunk el. Azonban ezek mind sporadikus eredményeket hoztak a forráshiány, a makrotendenciák ellentétes hatásai és a projektalapú működések miatt. Ezen túlmenően a VIII. kerületi részvételi költségvetés koncepció kidolgozásában is részt vettem, így esettanulmányom egyfajta visszaemlékezésnek is értelmezhető. A részvételi költségvetéssel 2012-ben találkoztam, amikor is a New York-i részvételi költségvetés megvalósításán dolgozhattam. A narratívámhoz továbbá hozzátartozik, hogy a tanulmány írásakor a VIII. kerületi részvételi költségvetés a gyakorlati megvalósulás előtt elbukott. Ami természetesen nem jelenti azt, hogy a közeljövőben esetleg nem fog megvalósulni, azonban az esettanulmány történetéből úgy vélem, hogy a magyarországi részvételen alapuló technikák kontextusát és nehéz megvalósíthatóságukat találóan fel lehet tárni.

Ahhoz azonban, hogy ez az esettanulmány jellegű feltárás megvalósulhasson, szükség van két fogalom tisztázására: egyfelől a részvételi demokráciának, másfelől magának a részvételi költségvetésnek a fogalmi definiálására.

2. A részvételi demokrácia

A részvételi demokrácia kérdésköre a politikai viták központi témájává vált a nyugat európai demokráciákban az elmúlt években (Font – Navarro, 2013) a populizmusról és az autokráciákról szóló viták mellett (Metz et al., 2020). Carole Pateman (2012: 15.) érvelése szerint a kérdés mára már nem az, hogy a részvételi demokrácia megvalósítható-e: „az empirikus bizonyítékok, mind a 40 évvel ezelőttiek, mind a mai adatok alapján azt mutatják, hogy a részvételi demokrácia megteremtése felé érdemi lépéseket lehet tenni”. A kérdés az, hogy a gazdasági értelemben vett centrumországokban fennáll-e az a politikai kultúra vagy politikai akarat, ami elő tudja segíteni ezt a folyamatot.

A részvételi demokráciára jelenleg nem adható egy mindenki által osztott definíció, hanem a definíciók sokasága jellemzi a fogalomkört. Köszönhető ez részben annak, hogy maga a részvétel és demokrácia fogalmai is változó előjelű jelzőkké váltak.

A demokrácia fogalmának ellentmondásos értelmezések iránti fogékonyságát a fogalom gyökereinél érdemes keresni, valamint a definíció történeti metamorfózisában. A demokrácia fogalomtörténetét két meghatározás kíséri végig, amelyek a mai politikai diskurzusban is jelen vannak (Schlozman – Brady – Verba, 2018). Egyfelől értelmet nyer – az ókori Athéni városállamra visszavezetve – mint az emberek közvetlen hatalomgyakorlásának alkalmazott gyakorlata, amelynek célja egy olyan társadalmi rend létrehozása, amelyen belül egyetlen társadalmi réteg vagy csoport sem élhetett mások kárán. Másfelől értelmeződik az emberek általi szabály megtestesítőjeként, amely a gyakorlatban összekapcsolódott azzal, hogy az emberek hatalmát olyan kormányzó hatóságra ruházzák, amely viszont az állami bürokráciára mint a társadalmi célok elérésének mechanizmusára támaszkodik (Karimi, 2021). A demokráciafogalom két alapvetően dichotóm fogalmán keresztül folyik tehát a diskurzus a demokráciáról, amelyek a népszuverenitás ellentétes megértésében gyökereznek. Az egyikben az önkorlátozott emberek közvetlen önuralma valósul meg, míg a másik fogalomkörben a folyamatba egy „közvetett szabály” ékelődik, aminek eredőjeként a „teljes” nép által választott „keringő elitek” (*circulating elites*) gyakorolják a hatalmat (Schumpeter, 1943).

A részvételi demokrácia teoretikusai a demokrácia első fogalmi konstrukciójából indulnak ki a definícióalkotás során, ebből kifolyólag több szerző a részvételi demokráciában a klasszikus demokráciák újraéledését látja. Azonban ennek gyakorlati megvalósítása számos paradoxonhoz vezet a 21. századi társadalmainkban. A klasszikus demokráciák ugyanis kis léptékűek voltak, az önkormányzatiság egyik formáját biztosították és legtöbbször etnikailag és vallásilag monokulturális közösségekben működtek. Ez lehetővé tette a gazdasági és politikai különbségek deliberatív elbírálását és a törvényhozást anélkül, hogy a társadalom szövetét felszakították volna (Barber, 2014). A 18. századra Európa fővárosai és növekvő nemzetállamai azonban túl nagyok lettek a részvételi demokráciák számára. Ebből fakadóan két új „ötlet” mentette meg a demokráciát a lépték kihívásától: egyrészt a képviselőletve, amely megőrizte a népszuverenitást, de eltávolította a törvényhozási funkciót az állampolgárok közvetlen hatásköréből; másodsor pedig a föderalizmus, amely vertikálisan megosztotta a hatalmat, és lehetővé tette a települések számára a kis méretű részvétel fenntartását még akkor is, ha a központi hatalmat olyan szuverén képviselők gyakorolták, akiknek hatalma arányos volt azokkal a nagyszabású államokkal, amelyek felett uralkodtak (Barber, 2014).

A 21. századra azonban felerősödtek a szakirodalomban azok a hangok, amik a képviseleti demokráciák rendszerszintű problémákból fakadó „kríziséről”, „hanyatlásáról” szólnak (Torcal – Montero, 2006; Barber, 2014). Az egyik ilyen rendszerszintű probléma az, hogy a felerősödött gazdasági és társadalmi polarizáció együtt járt társadalmi csoportok kirekesztődésével a képviseletből (Chakravarty, 2009; Knox – Pinch, 2010; Moulaert – Rodriguez – Swingedouw, 2003), mindez aránytalanul lecsökkentette a sérülékeny társadalmi csoportoknak azt a lehetőségét, hogy a formális demokratikus rendszerben képviseljék az érdekeiket (McCoy – Rahman, 2016; Klostad, 2016; Schlozman – Brady – Verba, 2018; Skocpol, 2005; Solt, 2008). Másik strukturális hatásként említi a szakirodalom azt a folyamatot, hogy a demokrácia égisze alatt maguk a demokratikus rendszerek egy pluralista modellre redukálódtak, amely folyamat először a nyugati társadalmakban jelent meg, ám azóta globálisan jelen lévő gyakorlattá vált (Ellner, 2003). Ezt egészíti ki az, hogy a demokrácia ilyen elit modelljének paraméterein belül a politikai részvétel egyszerű szavazási cselekedetre redukálódott az állampolgárok szemszögéből, amely nem foglal magában mást, mint azt a lehetőséget, hogy az egyének visszamenőlegesen megítélhessék az inkumbens teljesítményét. Mindennek következtében a választók egy szűken értelmezhető döntési keretrendszerben mozognak, amelyben behatárolt és korlátozott mértékű a politikai beleszólásuk és aktivitásuk (Reisinger, 2010). Ezeknek a posztulátumoknak számos eredőjét összegyűjtötte már a szakirodalom. Megragadható a politikai populizmus globális erősödésével, a választói hajlandóság csökkenésével, a parlamenti vita kiüresedésével, a visszacsatolási folyamatok folyamatos bezáródásával, a demokratikus döntési színterek kiüresedésével, az érdekérvényesítés krízisével (Ugrin – Varga, 2007; Baiocchi – Ganuza, 2017; Font – Navarro, 2013; Lee et al., 2015; Polletta, 2013; Talpin, 2012).

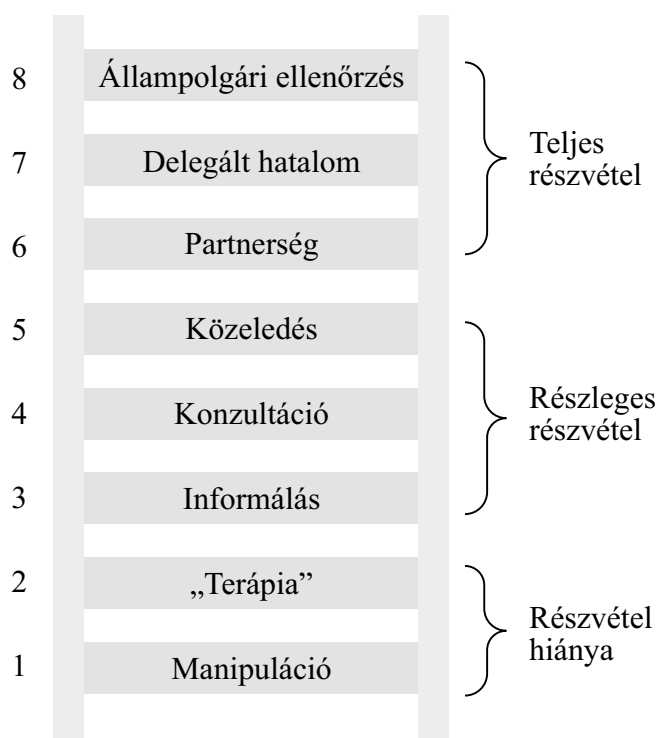
A részvételi demokrácia fogalmának a felerősödésében ezekre a krízisállapotokra való válaszkérés jelenik meg. A részvételi demokráciában az állampolgárok nem mint pusztán a jogokat hordozó személyek vagy a kormány „érdekvezérelt fogyasztói” jelennek meg, hanem reflektív aktorokként, akik folyamatosan keresik a közös alapot, amelyet kommunikatív cselekvésekben konstruálnak meg másokkal egyetemben. Ebben a tekintetben a részvételi demokrácia szorosan köthető a deliberatív demokrácia fogalmához (Gutmann – Thompson, 2009; Barber, 1984; Bevir, 2010; Landemore, 2017). A részvétel célja tehát nem csupán az érdekek kifejezése a folyamatban, hanem az érdekekkel kapcsolatos tanácskozás és közgondolkodás elősegítése (Barber, 2014). A részvételi demokrácia azonban komplexebb reformokat foglal magában a deliberatív demokráciához képest (Pateman, 2012), hisz célja elsősorban nem a marginális intézményi reformok megvalósítása egy képviseleti demokrácián belül oly módon, hogy „ne zavarja meg a meglévő intézmények működését, hanem a változások számos mögöttes pályáját igyekszik megreformálni, azokat, amelyek a politika üzletének elszigetelését szolgálják az emberektől” (Pateman, 2012: 17.), és olyan filozófiai eszméket központosítanak, mint a jogok, amelyek túlságosan korlátozzák a demokratikus államot, és minimalizálják a polgárok szerepét a politikai döntéshozatalban (Barber, 1984). Így nem egy „mini-nyilvánosságra” törekszik a részvételi demokrácia a reprezentatív rendszerekben, hanem biztosítani szeretné, hogy az állampolgárok aktívan ellenőrizhessék a döntéshozatalt, és részt vállaljanak működtetésében (Chwalisz, 2017; Dacombe, 2018; Smith, 2009; Young, 2002). Ezt az ontológiai fordulatot hívják „részvételi fordulatnak” (Cohen – Sabel, 1997). Természetesen ennek mértékéről az elméletalkotók között nincsen konszenzus. Többben így a „tanácskozó fordulat” kifejezés mellett érvelnek, amely sokkal inkább arra irányul, hogy a polgárokat bizonyos módon be lehessen vezetni a reprezentatív demokratikus politikába, így ez az irányzat egy korlátozott és szűkített, nem pedig teljes mértékben résztvevő demokráciát valósítana meg (Dryzek, 2012; Goodin, 2012; Mansbridge

et al., 2012; Parvin, 2015). A tanácskozó fordulatot előnyben részesítő szerzők szerint a legfontosabb kihívás általában nem a képviseleti demokrácia helyettesítése, hanem annak kidolgozása, hogy miként lehetne átalakítani a reprezentatív intézményeket oly módon, hogy azok jobban reagáljanak a polgárok érdekeire (pl. Escobar – Elstub, 2017; Fung, 2015; Gutmann – Thompson, 2004).

Valójában tehát a részvételi demokrácia vitathatatlanul a társadalom és az állampolgárok egyik víziója: olyan társadalom, amelyben a szabad és egyenlő polgárok képesek arra, hogy együttműködve tárják fel kérdéseiket, és másokkal együtt közösen oldják meg a problémákat. A részvételi demokrácia célja tehát, hogy minél több társadalmi szereplő részt kapjon és részt vegyen a döntések előkészítésében s magában a döntési folyamatokban, majd később az ezekből származó partnerségi viszonyokra épülő megvalósításban is. Mindebből fakadóan azonban a részvételi demokráciában az állampolgárok nem csak magánszemélyek, hanem tanácskozők is egyben, és ennek megvalósításához nem csak a polgárok felhatalmazását kell biztosítani, hanem magát a demokratikus részvétel oktatását is. Ebből fakadóan minden részvételi demokratikus elmélet egyben pedagógiai elmélet is.

A részvételi demokráciának a másik fogalma, a közösséget érintő döntésekben való részvétel is számos kérdést vet fel, és hosszú történeti előképe van. Nem csupán Arisztotelész hangsúlyozza műveiben az állampolgár közügyekben való aktív részvételének fontosságát, hanem Rousseau műveiben is találkozhatunk a közösségi részvétel jelentőségével, amely nélkül az állampolgárok nem lehetnek szabadok, és maga az állam is diszfunkcionálissá válik (Reisinger, 2009). Később Tocqueville-nál jelenik meg újra az a gondolat, hogy a közügyekben való részvétel az egyén kiteljesedésének egyik fontos lépcsőjeként funkcionál (Reisinger, 2010).

1. ábra. *A közösségi részvétel létrája*

Forrás: Arnstein (1969) alapján, saját szerkesztés

A részvételi demokrácia részvételfogalma erősen épít Arnstein (1969) közösségi részvételi létra elméletére, és az ebben megjelenő állampolgári ellenőrzésre. A létra az alacsony részvételtől a magas részvételig állít fel egy nyolc fokozatú lineáris sorrendet, amit három nagy egységre bont: a részvétel hiányára, a részleges részvételre, valamint a teljes részvételre. Ahhoz, hogy lássuk, Magyarországon miért rendkívül nehéz bármilyen sikeres részvételi folyamatot egyáltalán elindítani, érdemes ezt a létrát áttekinteni. A magyarországi demokratikus társadalmi intézmények alapvetően a részvétel teljes hiányára épülnek, vagy manipulációt, esetleg terápiát alkalmaznak működésük során. Gondoljunk például egy képviselő által szervezett meghallgatásra, amelyen már előre eldöntött kérdésekre válaszolnak a képviselők, így maga a folyamat csupán annak ad teret, hogy a lakosság ventiláljon, s terápiás jelleggel kiadja magából a felgyülemlett egyéni problémáit, amik tudatosítása után kérdéses és nyitott marad, hogy a döntéshozó érdemben változtatni fog-e álláspontján az adott kérdéskörben, s azt milyen döntési folyamaton keresztül validálja. Konzultációs folyamatokra, akár közeledésre, akár partnerségre, csak nagyon sporadikusan tudnánk példát találni Magyarországról, delegált hatalomra és állampolgári ellenőrzésre pedig még ennél is kevesebb esetben. Mindebből az látszik, hogy egy alapvetően állampolgári ellenőrzést megvalósító technika, a részvételi költségvetés, milyen hiányos és ingoványos talajra próbál építkezni hazánkban, ebből is következik, hogy ez nem a részvétel kora Magyarországon.

Arnstein elméletét négy évtizeddel később Fung (2006) értelmezte újra, művében a részvételiség mérésére és a részvétel folyamatára reflektált. Fung szerint Arnstein egyetlen skálára építő elmélete hiányos és pontatlan a polgárok részvétele sokrétűségének megragadására. A részvétel teljes mérése ugyanis megköveteli számos egymással kölcsönhatásban lévő funkció figyelembevételét. Fung ezért kibővítette Arnstein létráját, és megalkotta a többdimenziós „demokrácia-kockát”. A demokrácia-kocka a részvétel három dimenzióját foglalja magában: a résztvevők kiválasztását, a kommunikációt és a döntéshozatalt, valamint a tekintélyt és a hatalmat. Minden dimenzióknak van egy értékelési skálája, így lehetővé teszi az egyes dimenziók és kölcsönhatásaik interakcióban történő elemzését (Fung, 2006).

A részvételi demokrácia részvételfogalmának kritikáját Hibbing és Theiss-Morse (2002) úttörő kutatásai jelentik, ők empirikus vizsgálatok segítségével elemezték a részvételi demokráciával kapcsolatos állampolgári preferenciákat. Az USA-ban végzett kutatásuk kimutatta, hogy az amerikaiak rendkívül kevésbé bíznak az állampolgári részvételen alapuló folyamatok sikerességében. Azóta Európára vonatkozóan is elvégezték ezeket az empirikus kutatásokat (Bengtsson – Mattila, 2009; Font – Navarro, 2013; Webb, 2013), hasonló eredményekkel. Ezek a felmérések feltárták a válaszadók kétségeit és alacsony elvárásait a részvételi demokráciával kapcsolatban. A válaszadók negatív következményekkel számolnak egy esetleges részvételi folyamat megvalósításakor, ezt nevezi a szakirodalom „részvételi szkepticizmusnak”, amelyben egy olyan diverz fogalomkészlet összpontosul, hogy míg az emberek a megválasztott tisztviselők fölötti nagyobb állampolgári részvételen alapuló kontrollt tartanak követendőnek, addig magában a részvételi folyamatban többségük kevésbé bízik, így nem tartja a közvetlen demokráciát követendőnek. Ez leginkább abból fakad, hogy a válaszadók megkérdőjelezzik azt, hogy a többi polgár rendelkezik azzal a politikai készséggel, hogy felelősségteljes és részvételen alapuló döntést tudjon hozni (Bengtsson – Mattila, 2009).

Mindez azt is jelenti, hogy a részvételi demokrácia megteremtéséhez először egy részvételen alapuló társadalom és gazdaság létrehozására van szükség, amelyben az állampolgárok egyenlő

feltételekkel férhetnek hozzá a részvételhez szükséges erőforrásokhoz. Mindehhez a társadalmi és gazdasági kérdések széleskörű és mélyreható átalakítása szükséges. A részvételi demokrácia eddigi megvalósult módszereiben mindez nem történt meg. Habár a részvételi demokrácia erősítésére, gyakorlati megvalósulására, számos online és offline eszköz áll rendelkezésre (állampolgári tanács, jövőműhely, konszenzusos konferencia, állampolgári parlament, deliberatív közvélemény-kutatás stb.), a fentihez hasonló komplex rendszerszintű strukturális társadalmi és gazdasági átalakítást egyik sem valósított meg ezidáig.

Tanulmányomban most azonban áttérek annak a módszernek a bemutatására, ami az elmúlt években talán az egyik legnépszerűbb részvételdemokrácia-technikává vált, így a részvételi költségvetést tekintem át a következőkben.

3. A részvételi költségvetés

A részvételi demokrácia egyik első gyakorlatba való átültetése a részvételi költségvetéshez kapcsolódik. Mindez Porto Alegre (1 300 000 lakos) városához kötődik, ahol 1989-ben szervezték meg az első ilyen típusú költségvetést, amelyet az azóta eltelt 30 évben folyamatosan alkalmaznak is a braziliai városban (Reisinger, 2010). Egy friss tanulmány becslése szerint mára világszerte több mint 7000 részvételen alapuló költségvetési folyamat zajlott le (Dias, 2018).

Általánosan elfogadott definíció a részvételi költségvetésre gyakorlatának szerteágazásából kifolyólag jelenleg nincsen, azonban a következő 5 elemnek mindenképpen meg kell valósulnia benne ahhoz, hogy a gyakorlatot részvételi költségvetésként definiálhassuk (Sintomer et al., 2012): (1) pénzügyi / költségvetési folyamatokat kell megvitatni a gyakorlat során, (2) az önkormányzati, kerületi vagy települési döntéshozókat be kell vonni a folyamatba, azaz azokat, akik döntési jogkörrel bírnak a költségvetés felett, (3) nem egyszerinek, hanem ciklikusnak kell lennie a modellnek, (4) a lakosságot, az állampolgárokat be kell vonni a folyamatba, facilitált, nyilvános tanácskozások, fórumok keretei között, ahol meg tud valósulni az aktív állampolgári részvétel, (5) a folyamat eredményeinek az elszámoltathatóságát és transzparenciáját biztosítani kell.

A részvételi költségvetés tehát egy olyan folyamat, amelyben a közösség tagjai döntenek arról, hogyan költik el az állami vagy helyi költségvetés egy részét. Azaz egy olyan közösségi tervezésen alapuló folyamat, melyben megvalósul „a települési költségvetés összetételének és arányainak a meghatározása és működésének az ellenőrzése egy minden lakos számára nyitott és átlátható, évente újra ismétlődő vita- és tervezési folyamaton keresztül” (Pataki, 2007: 145.). A költségvetés mint téma azért kulcsfontosságú a gyakorlatban, mert ennek kialakítása több szegmensben köthető más társadalmpolitikai kérdésekhez, hisz a helyi fejlesztések prioritizálása, a helyi erőforrások allokációja messzemenő hatással bír a jövedelemeloszlás egyenlőtlenségeinek mérséklésére, a helyi infrastrukturális fejlesztésekre s számos egyéb közügyre (Zsámboki, 2012).

A részvételi költségvetés körülbelül harmincéves gyakorlatának lépcsőit és megvalósítási folyamatát leginkább a Porto Alegre-i példán keresztül tudjuk áttekinteni. Fontos azonban megjegyezni, hogy számos eltérő részvételi költségvetést használnak a gyakorlatban, melyek közül ez csupán az egyik. A városban alkalmazott részvételi költségvetés azonban azért is érdemel kiemelt

figyelmet, mert itt integrálódott leginkább a helyi közigazgatási gyakorlatba a modell, és jelenleg a város költségvetésének 100%-át ezen gyakorlat mentén valósítják meg. Ez azért kiemelten fontos, mert a részvételi költségvetés alapvető céljai között szerepel magának a költségvetésnek a deliberatív tervezése, ami számos részvételi költségvetés esetben nem valósul meg, a részvételi költségvetések többségében ugyanis a folyamat megragad annál a pontnál, hogy a teljes költségvetés egy leválasztott, kis részéről döntenek csak az állampolgárok, s a folyamat nem terjed ki a költségvetés egyre nagyobb hányadára.

Porto Alegre-ben már a 70-es években felmerült a részvételi költségvetés létrehozásának gondolata, azonban gyakorlati megvalósítására csak 1989-ben került sor, amikor a fennálló katonai diktatúrával szemben és a kiépülő demokrácia erősítéseként kezdték el alkalmazni mintegy a társadalmi és politikai változás előfutáraként (Pataki, 2007). Az 1988-ban Brazíliában elfogadott új alkotmány rendkívül széleskörű jogokkal és részvételi lehetőséggel ruházta fel az állampolgárokat, a kormányzás azonban továbbra is markánsan klientista gyakorlatot folytatott, melyet erős korrupcióval szőtt körbe (Sintomer et al., 2012). Ennek a megváltoztatása volt az elsődleges célja a részvételi költségvetés bevezetésének.

Az egy éven keresztül tartó ciklikus folyamat 5 jól elkülöníthető elemből áll (Gret – Sintomer, 2005; Zsámboki, 2012; Pataki, 2007). A folyamat első része (január–március) az önkormányzat aktivitására épül. Ennek során a helyi döntéshozók egyfelől elkötelezik magukat a részvételi költségvetés megvalósítása mellett, másfelől tematikus találkozók sorozatán keresztül bemutatják a lakosoknak a múltévi költségvetés eredményeit, valamint az adott évre előirányzott költségvetési számokat. Ezen túlmenően a költségvetési elemek technikai megvalósíthatóságát is megvitatják a találkozókön. Ezekkel a fórumokkal párhuzamosan rendkívül sok formális és informális gyűlés zajlik mind offline, mind az online térben, amelyek keretében minden lakosnak lehetősége nyílik kifejezni kérdéseit az elhangzottakkal kapcsolatosan.

A folyamat második része (április–július) a gyakorlat legfontosabb része, ezen időszakban ugyanis megrendezésre kerülnek a körzeti és a tematikus gyűlések a helyi civil szervezetek szervezése és facilitálása mellett, amiken bármely lakosnak lehetősége nyílik részt venni, aki a gyakorlat megvalósításának közigazgatási területén él. „Ezekon a tanácskozásokon a helyi lakosok megtárgyalják és döntést hoznak arról, hogy a helyi kormányzat által rendelkezésre bocsajtott pénzügyi forrásokat hogyan állítsák a város szolgálatába, illetve, hogy kiket delegálnak a Részvételi Költségvetés Tanácsába, kiválasztva ezzel, hogy kik fogják majd érvényesíteni a közösség javaslatait a költségvetés elkészítésében” (Zsámboki, 2012: 21.). A találkozók meglehetősen erős médiajelenlét mellett zajlanak, azaz rádió és televízióműsorokat szentelnek a témának, valamint ezzel segítik elő, hogy minél magasabb legyen a részvételi szám a gyűléseken. A gyűléseken átlagosan 400–1500 résztvevő van jelen. A folyamat a helyi szinten indul, ahol a lakóközösségek facilitátorok segítségével folyó deliberatív gyűléseken vesznek részt, és meghatározzák a lakóhelyüket érintő feladatok fontossági sorrendjét. Ezen túlmenően azonban tematikus gyűléseket is szerveznek – forgalom és tömegközlekedés, egészségügyi és szociális segítségnyújtás, kultúra, oktatás és szabadidő, gazdasági fejlődés és adózás, várostervezés, városi és szociális fejlődés – témákban ezzel biztosítva, hogy mind a lakókörnyezetet érintő költségvetési kérdések, mind a tematikus kérdéseket érintő témák terítékre kerüljenek (Zsámboki, 2012). Ezeknek a gyűléseknek az alkalmával választják ki továbbá azokat a meghatalmazottakat, akik a körzeti szintű gyűléseken

folytatják tovább a munkát. Ebből a körből kerül ki az a 2 állandó és 2 helyettes megbízott, akik a Részvételi Költségvetés Tanácsában (COP) mint tanácsnokok vesznek részt.

A harmadik szakasz a Részvételi Költségvetési Tanács ünnepélyes beiktatásával kezdődik, továbbá ebben a fázisban dönt a tanács azokról a költségvetési prioritásokról, valamint beruházásokról, projektekről, melyeket az előző szakaszban a lakosok kidolgoztak. Ezek közül választják ki azokat, melyeket benyújtanak szavazásra az önkormányzat felé. A Részvételi Költségvetési Tanácsba nem csupán az alulról szerveződő folyamat következtében felhatalmazást kapó lakosok vesznek részt, hanem a Porto Alegre-i Önkormányzati Munkavállalói Unió (SIMPA), valamint a Porto Alegre-i Körzeti Szervezetek Uniója (UAMPA) is egy-egy állandó, illetve egy-egy helyettes tanácsost jelölhet, továbbá az önkormányzat is két állandó és két helyettes tanácsost küldhet a COP-ba, akik részvételi joggal ugyan rendelkeznek, azonban szavazati joggal nem (Zsámboki, 2012). A COP feladata az egész évben tartó részvételi költségvetési folyamat felügyelete, valamint ez a tanács hagyja jóvá és nyújtja be a részvételi költségvetés során létrejött tervezeteket az önkormányzathoz. A COP működését a helyi önkormányzat erőforrásokkal, valamint képzetekkel támogatja.

A negyedik szakaszban áll össze a város költségvetése, valamint a beruházási terve, melyet a helyi önkormányzat illetékes testülete felülvizsgál, elkészíti hozzá a pénzügyi és technikai elemzéseket, majd ratifikál. Mindebből látszik, hogy a helyi költségvetésről szóló végső döntés továbbra is az önkormányzat kezében marad.

Végül az ötödik szakaszban a következő év részvételi költségvetési folyamatához fűződő indítványokat tárgyalja meg a COP, valamint előkészíti annak hatékony megvitatását.

A Porto Allegre-i költségvetési gyakorlatnak a keretrendszerét, integrálását a közigazgatásba egy partnerségi együttműködés adja, mely a helyi közösségek, a civil szféra, valamint a politikai döntéshozók egységére építve valósítja meg a gyakorlatot (Zsámboki, 2012).

A városban zajló költségvetési gyakorlat erősen épít a részvételi, valamint a képviselői demokrácia elemeire is. Ezt a költségvetési gyakorlatot első, 1989-es megvalósítása óta rendkívül nagy számban vezették be Brazília városaiban (2015-ig 250 település alkalmazta az országban), ám számos más állam is megvalósította már. Mindebből következően számos helyi variáció alakult ki. Azonban mindegyik kissé máshová teszi a folyamatban a hangsúlyokat (Montambeault, 2019). Eltérés van abban, hogy a lakosságot milyen mértékben és hogyan vonják be a folyamatba. Léteznek olyan részvételi költségvetések, ahol választott képviselők útján zajlik a vita, s léteznek olyan gyakorlatok, amik a lakosság közvetlen bevonásával és döntésével folynak, s természetesen ezek számos kombinációja.

A lakosságnak a döntésekbe való közvetlen bevonására jó példa az Amerikai Egyesült Államokban, Chicagóban és New Yorkban megvalósított részvételi költségvetési gyakorlat. A New York-i részvételi költségvetési gyakorlat pilot programként indult 2011-ben (mint ahogy a gyakorlat majdnem minden esetben), így sokkal lazábban kötődött, kötődik a helyi költségvetés egészéhez. A négy résztvevő New York-i kerület képviselője diszkrecionális pénzeszközeinek egy részét fordította a folyamatra. A kerületek teljes költségvetésének 2%-át vonták be így a gyakorlatba,

melyet leginkább a fejlesztési, beruházási költségek soráról csoportosítottak át. A folyamat megvalósítását a Community Voices Heard³ civil szervezet facilitálta. A folyamat lakossági gyűlésekkel kezdődött, melyeken bárki részt vehetett, aki az adott kerületben lakcímkártyával rendelkezett. Itt facilitált beszélgetések sorozatán keresztül, számos csoporttalálkozón a résztvevők megismerkedtek a kerület költségvetésével, annak kérdéseivel, valamint helyi fejlesztési projektötleteket fogalmazhattak meg. A második szakaszban a projektötletek kerültek részletes kidolgozásra, továbbra is civil szervezetek és szakemberek facilitálása mellett. A záró szakaszban egy szavazást tartottak a kidolgozott projektekről, melyen bárki szavazhatott, aki az adott kerületben lakik. Végül az első három legtöbb szavazatot kapott fejlesztési ötletet az önkormányzat megvalósította. Ebből a példából látszik, hogy ez a gyakorlat merőben más részvétellel és döntési jogkörrel ruházza fel a résztvevőket, mint a klasszikus Porto Alegre-i modell. A cél azonban itt is az volt, hogy a helyi lakosság minél nagyobb részvétele mellett alakuljon ki a település költségvetése, erősödjön a kapcsolat az önkormányzat és a lakosság között, és lehetőséget teremtsenek a lakosság számára arra, hogy a közügyekbe bele tudjon szólni. A 2015–2016-os ciklusban New York város csaknem hatvanhétezer lakosa szavazott már abban a részvételi költségvetési folyamatban, ami segítette a több mint harmincnyolcmillió dollár diszkrecionális pénzeszköz elosztását huszonnyolc körzet között. A 2016–2017-es hatodik ciklusban harmincegy kerület és a város lakóinak már több mint 50%-a vett részt.⁴

A részvételen alapuló költségvetés gyakorlatai jelentős szóródást mutatnak, azonban három szegmensben minden esetben elemezni lehet őket. Egyfelől politikai értelemben – mennyire valósította meg a részvételi demokratikus folyamatokat –, másfelől a jó kormányzás tekintetében – mennyire valósította meg a nyilvánosság és az állampolgárok közötti kapcsolatok javítását –, végül technokratikus értelemben – mennyire használta fel a közforrásokat átláthatóan a polgárok javára (Cabannes – Lipietz, 2017). Általános fogalmi keret még a részvételi költségvetések osztályozásában a területi alapú lehatárolás – kerületi, városi vagy regionális szint. Alternatív megoldásként a tematikus lehatárolások, hisz a részvételi költségvetések több esetben prioritási kérdésekbe sorolják a projekteket, mint például a közlekedés, a lakhatás, az oktatás, a környezetvédelem vagy a helyi gazdaság fejlesztése.

A részvételi költségvetések esetében továbbá eltérés mutatkozik abban is, hogy a teljes költségvetés mekkora részére terjed ki a gyakorlat alkalmazása (Reisinger, 2011). Porto Allegreben a város a költségvetésének 100%-a részvételi költségvetésen dől el, míg jellemzően ez a szám az esetek legnagyobb kalszterében 2–9% – ilyenkor általában egy elkülönített részelemként kezelik a részvételi költségvetést.

Eltérések mutatkoznak abban is, hogy mennyire sikerül bevonni a folyamatba az alacsony jövedelmű hátrányos helyzetű csoportokat, mennyire sikerül a részvételi költségvetésnek az ő képességeiket (*empowerment*) előmozdítania (Rocha Franco – Teixeira Assis, 2019).

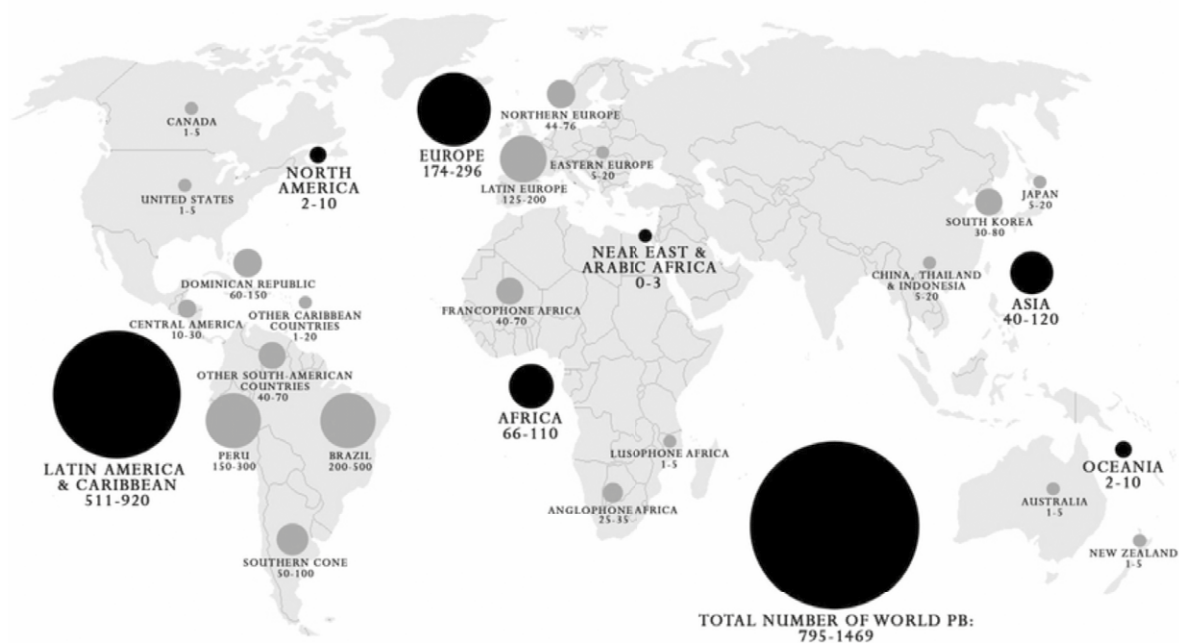
³ A szervezetet az alábbi honlapon lehet elérni: <https://www.cvhaction.org/>. A „nyílt forráskodú”, bárki által hozzáférhető anyagok az alábbi linken érhetők el: www.participatorybudgeting.org. A folyamat bemutató videója pedig a következő linkre kattintva érhető el: <https://www.youtube.com/watch?v=dLrPJghHIzg> (Letöltés ideje: 2021. augusztus 20.).

⁴ Lásd <http://labs.council.nyc/pb/participate/>, <http://www1.nyc.gov/assets/omb/downloads/pdf/sum4-16.pdf> (Letöltés ideje: 2021. szeptember 1.).

Mindezekből a különbségekből fakadóan a világ számos pontján messzemenően eltérő gyakorlatok alakultak ki. Történeti szempontból a részvételi költségvetés elterjedése több fázisra bontható. 1989 és 1996 között folyt a Porto Alegre-i kísérlet, melynek során pontos kidolgozásra került a gyakorlat. 1997 és 2000 között terjedt el a módszer Brazília számos városában és településén, valamint Dél- és Közép-Amerikában, majd a 2000-es évektől Észak-Amerikában, Európában, Afrikában és Ázsiában.

795 és 1469 közé tehető a 2010-ig megvalósuló részvételi költségvetési gyakorlatok száma globálisan, melyet a 2. ábra összegez (Sintomer et al., 2010).⁵ A széles intervallum annak köszönhető, hogy számos eltérő formában valósul meg a gyakorlat, így annak mértékében sorolhatók a gyakorlatok a részvételi költségvetés fogalomrendszere alá, mennyire szűken vagy tágan értelmezzük a gyakorlat axiómáit.

2. ábra. 2010-ig megvalósult részvételi költségvetések száma globálisan

Forrás: Sintomer et al., 2010: 14.

Nem meglepő módon a gyakorlat kiindulópontjában, Dél-Amerikában és a Karib-térségben valósult meg ezidáig a legtöbb részvételi költségvetés, 511 és 920 közé tehető a bevont települések száma. Európában, Afrikában, valamint Ázsiában körülbelül ugyanannyi, 60 és 120 köré tehető azon települések száma, ahol megvalósították a részvételi költségvetést, míg Észak-Amerikában szórványosan, elvéve találunk részvételi költségvetési gyakorlatokat, azonban meglehetősen magas lakosságszámmal jellemezhető településeken (Sintomer et al., 2012).

A részvételi költségvetés világszerte egyértelmű terjedését mutatják a statisztikai adatok (Sintomer et al., 2012). Dél-Amerikában és a Karib-térségben 2015-re a részvételi költségvetés az egyik legnépszerűbb gyakorlattá vált az állampolgári részvétel elősegítésére. 2008-ban például Brazília

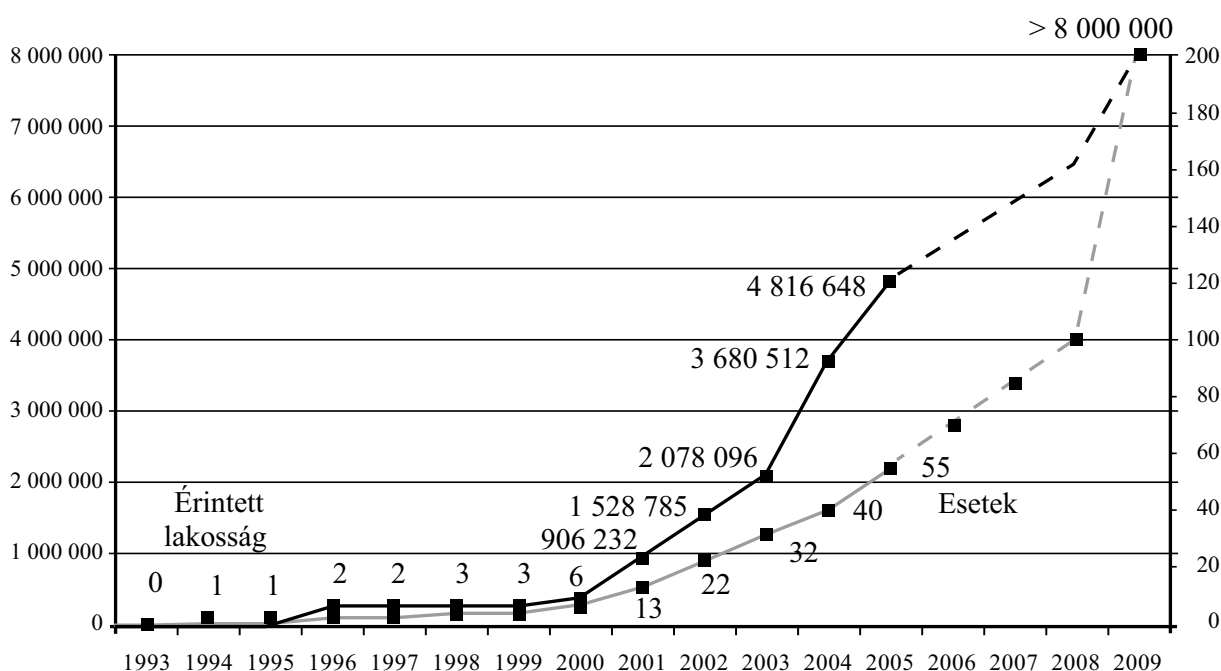
⁵ Az interneten részvétel alapon is rögzítik a részvételi költségvetéseket megvalósító települések számát, mely felület az alábbi linken érhető el: <http://bit.do/eReXB> (Letöltés ideje: 2021. szeptember 1.).

városainak 48%-a alkalmazta a gyakorlatot. Afrikában a gyakorlat nagyon erősen köthető a nemzetközi szervezetek munkájához (Világbank, Habitat for Humanity), s ezek decentralizáltsága miatt sok esetben lassú a módszer terjedése a kontinensen. A folyamatot tovább fékezi, hogy a gyakorlat legtöbbször projektek keretében valósul meg, mely a módszer hosszú távú meggyökeresedését eliminálja (Sintomer et al., 2012). Ázsiába meglehetősen későn érkezett meg a részvételi költségvetés, azonban azóta nagyon gyorsan nő a módszert megvalósító települések száma. Az ázsiai részvételi költségvetések helyi fejlesztésekből nőttek ki, azonban meglehetősen szoros rokonságot mutatnak a dél-amerikai modellekkel. Ami azonban Magyarországról nézve talán az egyik legérdekesebb kérdés, az Európában és ezen belül Kelet-Európában megvalósuló részvételi költségvetések tapasztalatai.

4. Részvételi költségvetések Európában

2008-ra, körülbelül 200 európai városban találkozhatunk részvételi költségvetéssel, ezek azonban messzemenően különböző megvalósításokat takarnak (Sintomer et al., 2008). A települések között találunk számos fővárost és nagyvárost (London, Párizs, Róma, Lisszabon, Berlin, Madrid, Sevilla), de közép-, illetve kisvárosok is helyet kapnak a hosszú listán. A módszer terjedésének első pontja, az 1993-as londoni bevezetés óta folyamatosan emelkedő tendenciát mutat a részvételi költségvetés terjedése a kontinensen.

3. ábra. A részvételi költségvetések számának és résztvevőinek alakulása 1993 és 2009 között

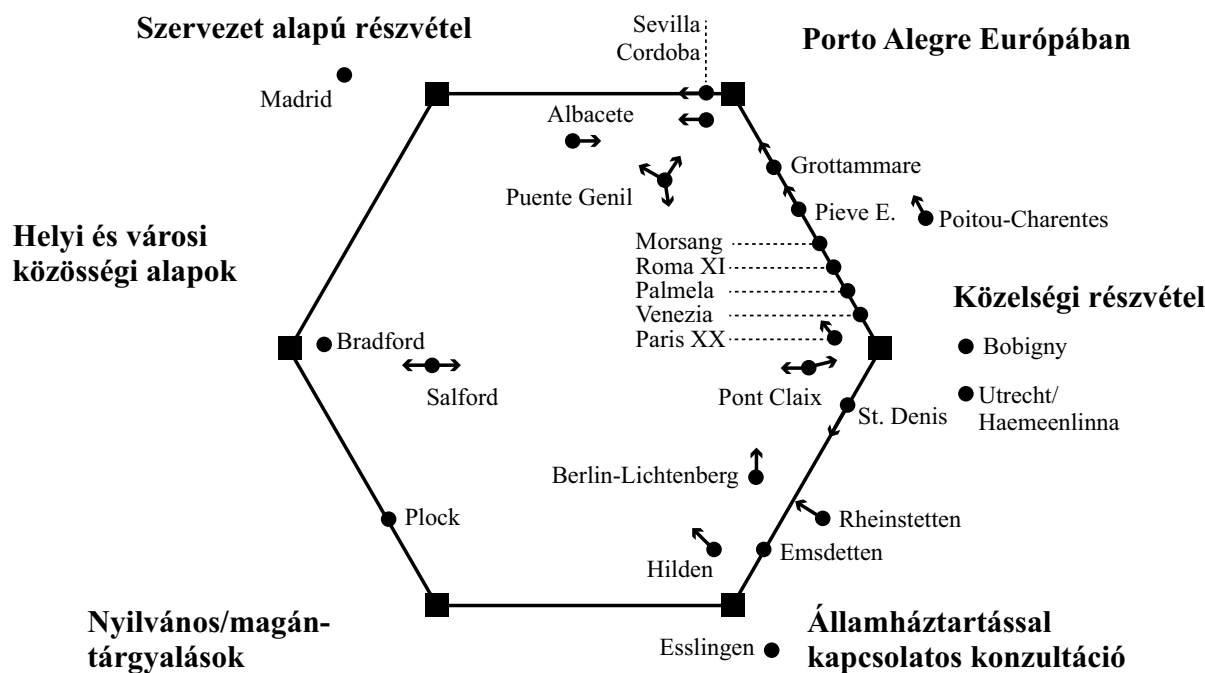
Forrás: Sintomer et al., 2010: 13.

Látható, hogy a módszer terjedése töretlenül, sőt 2000-től meredeken emelkedő tendenciát mutat mind a gyakorlatok számának (*cases*), mind a résztvevők számának (*population involved*) esetében. A megvalósult részvételi költségvetések száma 2009-re elérte a körülbelüli 200-at, mely több mint 8 milliónyi résztvevőt mobilizált.

Főként a dél-európai országok járnak élen a módszer megvalósítása esetében, ugyanakkor, Nyugat- és Közép-Európában is számos példával találkozunk, sőt kelet-közép-európai példák is sorakoznak már (Volodin, 2018).

A majd 200 gyakorlat egy nagyon széles spektrumon szóródik, ezért Sintomer és kutatótársai az európai részvételi költségvetéseket egy hatdimenziós térben helyezték el, melynek sarokpontjai: (1) mennyire volt hasonló a megvalósítás a Porto Alegre-i gyakorlathoz, (2) mennyire volt központi kérdés más részvételi demokráciát érintő téma, mint a költségvetés, (3) mennyire támaszkodott a gyakorlat a helyi önkormányzatok költségvetésére és mennyire más pénzügyi alapokra, (4) mennyire sikerült a közszférának és a civil szférának együttműködnie, (5) mennyire valósult meg az állampolgárok aktív részvétele a folyamatban és végül, (6) mekkora hangsúlyt kapott a helyi költségvetésről szóló diskurzus (Sintomer et al., 2008). Sintomer és kutatótársai ezen 6 dimenzió mentén elemeztek 20 részvételi költségvetési gyakorlatot Európában, melynek végeredményét az alábbi diagramban összesítették.

4. ábra.

Forrás: Sintomer et al., 2018: 16.

A 4. ábrán látható, hogy mekkora különbségek húzódnak a módszer megvalósulásai között. Még akár egy adott államon belül is több gyakorlat valósult meg, elég, ha Spanyolország példáját nézzük, ahol a cordobai megvalósítás egy Porto Alegre-éhez sokkal közelebbi modellről árulkodik, mint a madridi gyakorlat. Látható, hogy az európai részvételi költségvetések elsődlegesen a helyi költségvetésekre helyezték a hangsúlyt, más részvételi demokráciát erősítő szegmensek kevés példa esetében jelentek meg a kontinensen. Látható továbbá, hogy a részvételi költségvetések túlnyomó részben az önkormányzatok költségvetését célozták az angliai és kelet-európai példáktól eltekintve, amikor a helyi költségvetésen túlmutató egyéb pénzügyi alapok reallokációja is folyt. Az angol és kelet-európai példák kevés kapcsolatban álltak a konkrét önkormányzati költségvetésekkel,

ugyanakkor ez inkább egy atipikus megvalósítási modellnek tűnik, hisz az európai modellek döntő többségükben a helyi költségvetéseket osztották újra. Ebből következik, hogy szintén ritkán találunk olyan modellt, melyben a for-profit szférából érkező alapokról döntöttek volna a folyamat során a résztvevők, bár ilyen részvételi költségvetésre is volt példa Kelet-Európában. A francia példák elsősorban a direkt és aktív állampolgári részvételi modellt követték, míg a Németországi modellek elsősorban a képviselési modellt részesítették előnyben (Sintomer et al., 2008).

5. Részvételi költségvetés Budapesten, a VIII. kerületben

A részvételi demokrácia és részvételi költségvetés áttekintése után térjünk át Magyarországra, a VIII kerületre, Józsefvárosra. A józsefvárosi részvételi költségvetés a 2019-ben megválasztott polgármester programjának részét alkotta. Kidolgozásában a teljes polgármesteri hivatal részt vett, ugyanakkor az újonnan felállított Közösségi Részvételi Iroda (KRI) koordinálta a részvételi költségvetéshez legszorosabban kötődő megbeszéléseket.⁶ A különböző belső önkormányzati tárgyalások után, már 2019-ben elkezdődött a részvételi költségvetés tervezése.

Fontos azonban kitérni a tervezés kontextusára. A tervezés a polgármesteri hivatal kezdeményezésére indult el, így a folyamat inherens részét képezte a hivatali kontextusnak való megfeleltetés. A VIII. kerületi önkormányzatnál két irányítási struktúra áll fenn: a törvényhozás és a végrehajtás struktúrája. A jogalkotási ág a helyi közösségek képviselőiből áll, akiket az érvényben lévő választójog alapján választanak meg, és akik döntéseket hoznak a költségvetésről, és helyi rendeleteket alkotnak. A végrehajtó ág pedig végrehajtja a jogalkotói ág által meghatározott politikákat. Szinte elképzelhetetlen lenne, hogy a törvényhozás képes legyen elfogadni minden olyan törvényt, szabályt és előírást, amely a társadalom irányításához szükséges, így strukturálisan elengedhetlenné vált, hogy a jogalkotási rendet csak vázlatosan hozzák létre, és megvalósítását egy olyan alárendelt szerve ruházzák át, mint egy bürokratikus testület, ami további szabályozásokat hoz létre a végrehajtás irányítása érdekében. Mindebből következően a kerületben is igaz az, amire David Mullan (1975) rámutatott, hogy a döntéshozók hatalmukat általában az ügyosztályokon dolgozó felelős személyek (bürokraták, hivatali dolgozók) útján gyakorolják. Ennek köszönhetően az ügyosztályok jelentős mérlegelési jogkörrel rendelkeznek az adott politika vagy program végrehajtása és igazgatása során. Ezt a tényleges hatalomátadást a modern kormányzás bonyolultsága teszi szükségessé (McLachlin, 2004). A hivatali bürokrácia így a kerületben összekapcsolja a hierarchiát és az irányítást, amely így kevesebb teret enged a részvételi működésnek a polgárok mindennapi életét közvetlenül befolyásoló politikák végrehajtása során (Albrow, 1970; Yergin – Stanislaw, 1998; Kernaghan – Siegel, 1993; ILLing, 2017; Halevy, 2010). Mindebből következően maga a részvételi költségvetés terv is egy többlépcsős szakaszban véglegesedett volna. Először magának a részvételi költségvetési folyamatnak a főbb pontjai készültek el, amelyet a törvényhozó testület ratifikált volna, majd ezt követte volna egy féléves szakasz, amikor is egy munkacsoport keretében a konkrét gyakorlati megvalósulás pontos kérdései kerültek volna megtervezésre. Jelen pillanatig azonban csak a tervezet első szakasza valósult meg.

⁶ Magának a Közösségi Részvételi Irodának a története, mint egy új részvételiséget megjelenítő önkormányzati részegység, egy külön tanulmányt érdemelne, ezért ennek kifejtésétől most eltekintek, és csak úgy mint egy intézményi kontextus jelző entitást szerepeltetem.

Az egyik legnagyobb kihívásként a részvételi költségvetés tervezése előtt az állt, hogy hogyan lehet egy képviseleti demokráciára építő, bürokratikus intézményben, amely erős hivatali hierarchiára épít, egy alapvetően részvételi demokráciát megvalósító gyakorlatot alkalmazni. Hisz ehhez számos intézményi átalakításra lenne szükség, amik mind meghaladják a részvételi költségvetés kereteit. Továbbá fő kérdésként merült fel az is, hogy a folyamat hosszú távon hogyan tud kilépni abból, hogy ne csupán egy leszűkített költségvetési részről dönthessenek a lakosok egy ciklikus, ugyanakkor projektalapú folyamatban, hanem előtérbe lehessen helyezni azt, hogy a helyi lakosok valóban a költségvetés egyre nagyobb hányada fölött diszponáljanak.

A tervező megbeszélések a kezdetektől fogva paradox helyzetben folytak. A Községi Részvételi Iroda és a részvételi költségvetés is olyan kísérletként értelmezhető egy képviseleti demokratikus intézményrendszerben, amelynek értékei, technikai Magyarországon makroszinten épp folyamatos lebontásra kerülnek. Az önkormányzatok szűkülő tevékenységeivel, bevételeik és adóik az államhoz való átcsoportosításával egy folyamatosan szűkülő játéktérben terveztünk, s ha a kontextus lefestése még nem volna elég sötét, akkor beemelek még egy változót: 2019-ben tört ki a világméretű járvány, a koronavírus is. Mindebből következően az első egyeztetéseket még offline tudtuk megtartani, majd a későbbi találkozók már online meetingeken folytak. Így értünk el 2020 tavaszához, amikorra elkészült maga a javaslatcsomag. A javaslatcsomag végül nem került vitára az önkormányzati testület elé, mert az önkormányzat szűkülő forrásai a pandémia által meggyengítve nem tették lehetővé, hogy egy körülbelül 200 milliós költségvetésű projektet az önkormányzat el tudjon indítani, így a folyamatról való döntés függőben maradt, hogy egészen pontosan meddig, az előrejelezhetetlen. Mivel a terv nem jutott el a jogalkotó testülethez, így nem indultak el azok a folyamatok sem az önkormányzat végrehajtási rendszerében, amik szükségesek egy ilyen szemléletű program megvalósításához.

Azt azonban érdemes áttekinteni, hogy milyen lépéseket dolgozott ki a máig meg nem valósult józsefvárosi részvételi költségvetés. A tervezet alapvető kiindulópontja a nemzetközi példák, valamint a hazai minták szintézisének megalkotása volt. 2019-ig két magyarországi részvételi költségvetés valósult meg, egyfelől a Kispesti Községi Költségvetés (2016-tól), másfelől a Budapest XXII. kerületi költségvetés (2019-től), e mellett három részvételi költségvetés volt tervezés alatt: a budapesti Fővárosi Önkormányzat által, a budapesti II. Kerületi Önkormányzat által, valamint a Józsefvárosi Önkormányzat által. A magyarországi példák legfontosabb tanulsága az volt, hogy a részvételi költségvetések gyakorlati megvalósulása során nagyon kis figyelmet fordítottak arra, hogy az online felületről az offline térbe is áthelyezzék a folyamatot, továbbá a lakosok felkészítésére és tervezési tudásuk erősítésére, valamint a részvételi technikák elsajátítására is kevés hangsúly helyeződött. Ezen túlmutatóan a magyarországi példák bennragadtak a projektalapú részvételi költségvetések rendszerében, amiből nehezen lehetett látni, hogyan valósul meg majd a valóság, a tényleges önkormányzati költségvetést érintő tervezés. Ez a bennragadás a projektszakaszba a nemzetközi példák egyik legnagyobb tanulsága is volt. Kevés olyan sikeres részvételi költségvetés létezik, ami képes túlélni azt, hogy ne csupán a költségvetés leválasztott részéből képzett projektalapú tervezés szülessen meg, hanem ezen túllendülve magát az eredeti célt, tehát a konkrét költségvetést is meg tudják tervezni a résztvevők.

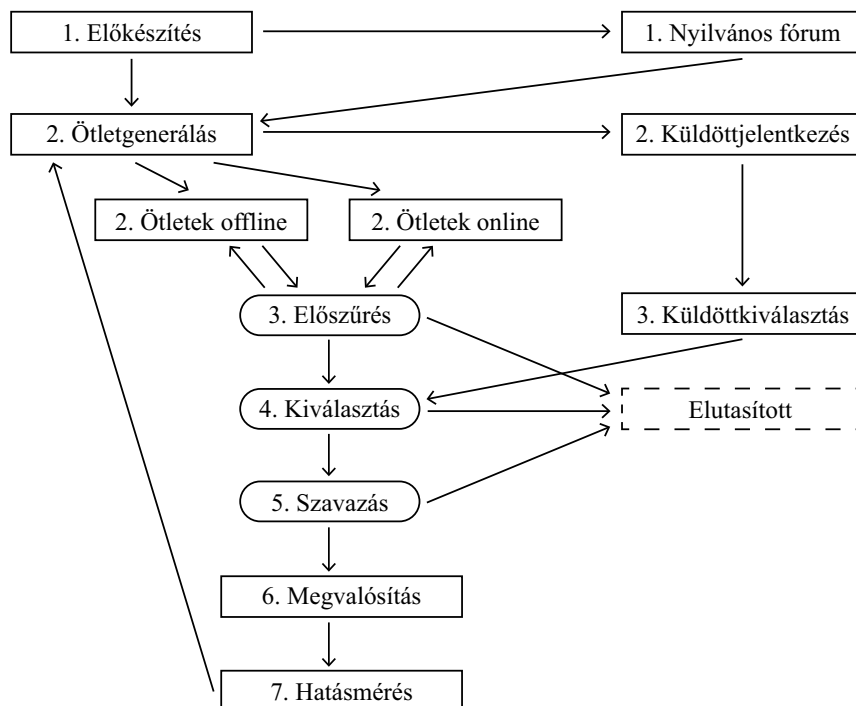
A másik fontos tanulság a nemzetközi és hazai példák esetében a megvalósulás volt. A részvételi folyamat végén megszavazott projektek ugyanis a valóságban többéves csúszással realizálódnak,

rendkívül hosszú idő, amíg egy önkormányzat bürokratizált és funkcionalista szervezettel felépített intézményei képesek megvalósítani a projekteket. Ehhez kapcsolódik egy szintén általánosan megjelenő kihívás, az intézményi integráció. A magyarországi intézmények erős hierarchián, felülről-lefelé való utasításrendszerben és egyfajta funkcionalista szervezeti struktúrában működnek, amelyben a szervezetnek nem az együttes célélérés, hanem a saját szervezeti egység működése az elsődleges szempont. Ezt csak erősíti, hogy a vezetőség rengeteg esetben nem meritokratikus úton kerül kiválasztásra, hanem a klientizmus elveit követve, így a vezetők sok esetben nem rendelkeznek megfelelően felépített, strukturális gondolkodással, víziókkal, vezetői eszköztárral, közösségi tervezéshez szükséges technikákkal.

Mindezek szem előtt tartásával kezdtünk bele az egy városnyi embert érintő (Józsefváros lakossága körülbelül 76 000 fő) részvételi költségvetés tervezetének kidolgozásába. Alapvetően egy ötéves időintervallumra terveztük meg a részvételi költségvetést, amely az első évben projektalapúan működik, azonban a második évtől kezdve folyamatosan integrálódik az önkormányzat tényleges költségvetésének megtervezésébe. Mindezzel elősegítve azt, hogy a folyamat ne záródjon be csupán projektek megvalósításába, hanem el tudja érni azt, hogy a részvételre épülő érdekérvényesítés eszköze lehessen a józsefvárosi lakosok számára.

Részletes kidolgozásra az első évben megvalósuló projektalapú részvételi költségvetés került. Ennek a folyamatábráján lehet látni (5. ábra), hogy hét, egymástól jól elkülöníthető szakaszra bomlik a folyamat (1. Közösségi előkészítés, 2. Ötletgenerálás, 3. Visszacsatolás, 4. Kiválasztás, 5. Szavazás, 6. Megvalósítás, 7. Hatásmérés).

5. ábra. Józsefváros projektalapú részvételi költségvetésének folyamatábrája

Forrás: saját szerkesztés

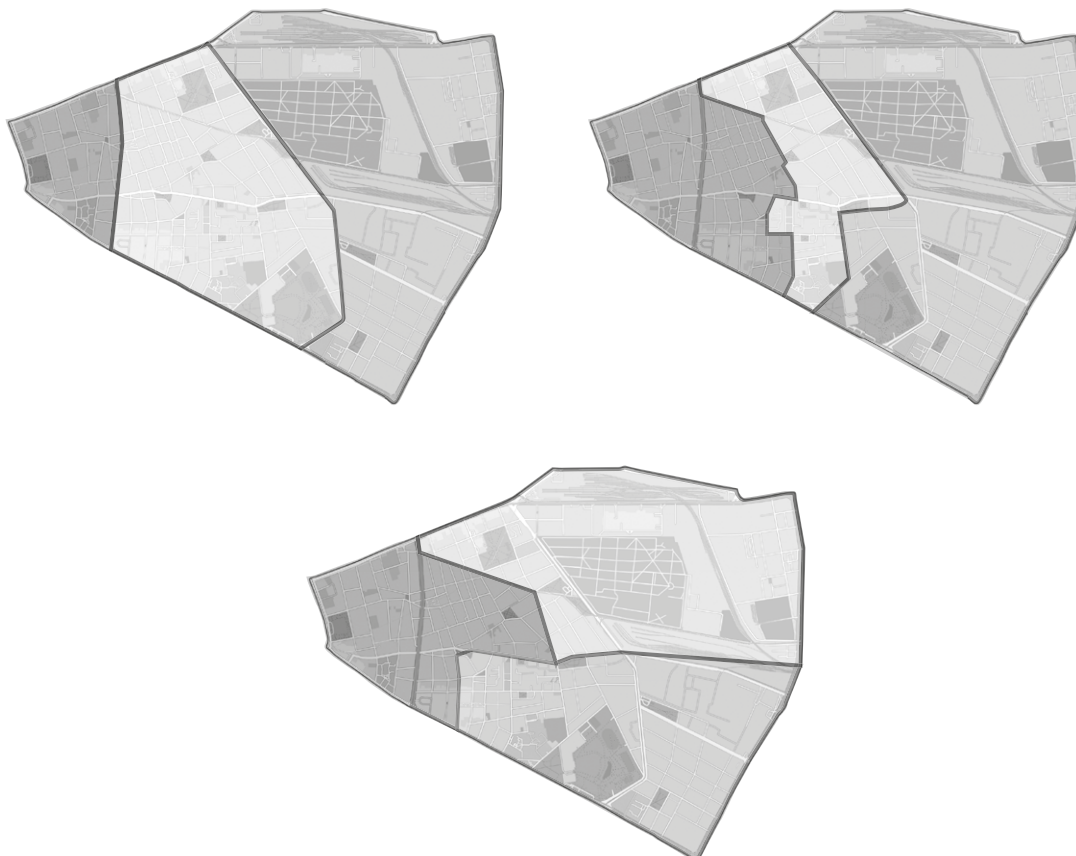
Az előkészítési szakasz az önkormányzati testületi döntés után veszi kezdetét, mely megszavazza a folyamat elindítását. Már ekkor elkezdődik a részvételi szemlélet és folyamat intézménybe ágyazása, gondolati alapjainak megjelenése a szervezetben belül, jogi szabályozási megvalósításának kidolgozása, valamint a részvételi költségvetés offline és online kampányának beindításához szükséges anyagok elkészítése és kivitelezése egy hivatalnokokból és külső szakértőkből álló munkacsoport keretében. A folyamat során megvalósul így a részvételi költségvetés kodifikációja és hozzáillesztése az önkormányzat adott évi terveihez. Ezen túlmenően a lakosság számára már ebben a szakaszban több nyilvános fórum kerül megszervezésre a részvételi költségvetés tervezett folyamatáról, amelyen kerületi lakosok, helyi civil szervezetek és helyi vállalkozások képviselői vesznek részt. Ezek során a tervezett folyamat véleményezésére és tesztelésére kerül sor a lakosok részéről, szükség esetén pedig módosításra kerülnek a részfolyamatok. A szakasz fontos elemként tartalmazza, hogy már ekkor el lehet kezdeni jelentkezni a részvételi küldöttgyűlésbe, abba a csoportba, ami végül dönteni fog, mely ötletek kerüljenek tovább szavazásra. A lakossági elérést ebben a szakaszban a KRI koordinálja, ami fizetett közösség-szervező alkalmazottai és önkéntesei alapján egy *door-to-door* kampány keretében éri el a lakosságot, valamint a kerület kulcsszereplőivel folytat interjúkat, és értesíti őket a folyamat elindulásáról. Ezt egészíti ki az önkormányzat kommunikációs ügyosztálya marketinganyagokkal, szórólapokkal, online hirdetésekkel és az önkormányzat kommunikációs csatornáin folyó információátadással.

A szakasz során nem csupán a hatás mérésének pontos módszertana kerül továbbá kidolgozásra, hanem a körzetek meghatározása is. A részvételi költségvetés Józsefváros három körzetében indult volna el, amelyek alapvetően azonos lakosságszámú és területileg is szervesen összetartozó, a lakók számára könnyen beazonosítható egységekként jelentek meg. Cél a kialakításban az volt, hogy a már meglévő, különböző negyedek összekapcsolódhassanak, és ne váljon szét a kerület lehetőségekben gazdag és lehetőségekben korlátozott részekre. Körzetenként azonos összeg felhasználásáról dönthettek volna a lakosok. A három körzet kialakítására a tervezet három javaslatot fogalmazott meg: forgalmi utak mentén való körzetkialakítás, negyedek mentén történő körzetkialakítás, valamint KSH adatok mentén történő körzetkialakítás (6. ábra). Mindegyik mellett szólnak pro és kontra érvek. A forgalmi utak mentén való körzetkialakítás a hivatal szempontjából képez könnyen azonosítható részegységeket, azonban erősen különválasztja az eltérő szocioökonómiai rétegeket egymástól. A negyedek mentén való körzetkialakítás elsősorban a lakosság számára teremti meg a könnyebb azonosíthatóságot, valamint létre tudja hozni azt a lehetőséget, hogy eltérő státuszú lakosok közös folyamatban vegyenek részt, azonban ennek folyamánként eltérő népességszámot tömörítő egységek alakulnak ki. Végül a KSH mérőszámok alapján a homogenitás elve érvényesül, azaz főképp az azonos státuszú lakosok döntenek egy adott körzetben a pénzüsszeg felhasználásáról, ugyanakkor ez kerületi szinten nem erősíti a lakosok együttműködését, ezzel szemben épp fokozhatja a további szeparációt. A végső körzetkialakítást a terv nem tartalmazta, hanem a jogalkotó testületre bízta ennek a kérdésnek a megvitatását és eldöntését.

A második, ötletgenerálás szakaszban egyfelől offline, másfelől online indult volna el a részvételi költségvetés. Az offline elem beemelése rendkívül fontos abból a szempontból, hogy minél több területet és igényt lefedő, jó minőségű ötlet gyűljön össze a folyamat során. A folyamatot médiakampány, kitelepülés, *door-to-door* kopogtatás, közösségi média kampány kísérte volna. Az offline ötletgenerálás képzett trénerekkel valósult volna meg, minden körzetben két ilyen tréninget terveztünk, melynek során a résztvevők a problématerkép módszerével dolgoztak

volna, illetve elsajátítják a projekt tervezés alapvető lépéseit, az ötlet generálástól a költségvetés írásáig, valamint megismerkednek az önkormányzat költségvetésével, struktúrájával és logikájával. Ötleteket azonban online is be lehetett volna küldeni egy applikáció segítségével, egy leegyszerűsített projektterv formájában, melyben csupán két–három főbb tematikus részt kell kifejtene az ötletet benyújtónak, vagy egyénileg, vagy csoportosan.

6. ábra. Körzetek kialakítása

Forrás: saját szerkesztés

Ugyanebben a szakaszban történt volna meg az ötletek technikai előszűrése is, ami szigorúan csupán a technikai-jogi megfelelésre korlátozódott s nem az ötletek tartalmi elemeire.⁷ Továbbá ez sem egyirányú folyamatként illeszkedik a rendszerbe, hanem korrekciós, dialektikus mechanizmusként, azaz azon ötletek kitalálóival, amelyek nem felelnek meg technikailag, az önkormányzat munkatársai felvették volna a kapcsolatot, hogy tisztázzák a technikai kérdéseket, és benyújtásra kerülhessen az ötlet. Később az offline és online beérkezett ötletek előbírálata után kikerültek volna a részvételi költségvetés honlapra/appra, ahol mindenki számára megismerhetők lettek volna, megjegyzést és kérdést lehetett volna írni hozzájuk, illetve véleménynyilvánító jelleggel kedvelni (like-olni) lehetett volna őket.

⁷ Itt főként előre meghatározott, jogi, gazdasági, társadalmi, környezeti és fejlesztési kritériumokat vizsgált volna egy, a különböző hivatali ügyosztályokból összeálló hivatali ügyintéző/munkacsoport. Ez a munkacsoport a hivatal szervezeti kultúrájában is fontos pontot képezett volna, hisz a funkcionális részegységeket átmetszve alakult volna meg, amely segítette volna azt a folyamatot, hogy az intézményen belül is elinduljon egy szorosabb deliberatív alapokon működő egyeztetés az ügyosztályok között.

A következő szakasz a kiválasztás fázisa, amelyben a lakosok küldötteinek intenzív részvételével a beadott ötletek közül kiválasztásra kerülnek azok, amelyek végül a szavazólapra kerülnek. Ezeket a versengő ötleteket később, folyamatos mentorálás mellett, egymással hozzávetőleg azonos szintre hozva kerültek volna végleges kidolgozásra. A lakosokból, helyi politikusokból és szakértőkből álló küldöttgyűlés közös munkájának célja, hogy a lehető legjobb, a lakossági igényeket leginkább lefedő projektek kerüljenek a szavazólapra. A küldöttgyűlés az állampolgári tanács módszertanával került volna kiválasztásra, amely összetétele egyfelől olyan résztvevő lakosokból áll, akik beadtak projektötletet, olyan lakosból, akinek nincsen projektötlete, alpolgármesterekből, képviselőkből, valamint önkormányzati hivatalnokokból. A küldöttgyűlések az első évben két párórás délutáni/hétfégi közös munkából álltak volna, ezt azonban később kiegészítheti egy, a kiválasztott projekteket bemutató expo, ahol a küldöttgyűlések vázolják munkájuk eredményét még a szavazás előtt a körzetek lakóinak egy offline eseményen, ahol még módosítható a végső lista, amiről a lakosok végül szavaznak. Látható, hogy az ötletek „tulajdonlása” részben elválik annak eredeti gazdájától, az ötlet a folyamatban önálló életre kel, és a közösség tudásán átszűrve több lépésben továbbfejlesztésére kerül olyan elemekkel, szempontokkal kiegészítve, amelyekre az eredeti ötletgazda esetleg nem is gondolt. Ezzel a részvételi költségvetés projekttervei csak részben adnak teret az egyéni lakók versengő kreativitásának, hiszen a folyamatban az ötletek valódi, egyaránt értékes „közjavakká” válnak, amelyek közül a közösségnek végül választania kell. A folyamat végén körzetenként maximum 15 projekt kerül kidolgozásra, és kerül rá végül a szavazólapra.

Az ötödik szakaszban, a kampány és szavazási szakaszban, az elkülönített összegekből finanszírozott projektekről kampányt követő szavazás útján a helyi lakosok döntenek, szavaznak. A szakasz célja, hogy minél többen, és a kerületi lakosságot minél jobban leképező résztvevői kör válassza ki a győztes projekteket. A szavazáson részt vehet minden 16. életévét betöltött, állandó vagy ideglenes józsefvárosi lakcímmel rendelkező személy. A szavazás online és offline is történik. Egy szavazó három projektre adhatja le a szavazatát, kettőre a saját körzetében és egyre egy másik körzetben. A szavazás eredményeként a szavazólapon szereplő projektek minden körzetben rangsorolódnak. Végül a rendelkezésre álló forrás terhére rangsorrendben választódnak ki. Tehát az első projekt értelemszerűen nyer, ha a második projekt becsült költsége alacsonyabb, mint az első projekt költségével csökkentett forrás, akkor az is, és így tovább, amíg a kiosztandó forrás el nem fogy.

A szavazati szakaszt követi a megvalósítási szakasz, amelynek célja, hogy minél rövidebb át-futási idő mellett a megszavazott projekteket az önkormányzat a legnagyobb transzparencia mellett megvalósítsa. Az első évben úgy terveztük, hogy alapvetően ezt az önkormányzat végzi, ugyanakkor a második évtől kezdve folyamatosan egyre nagyobb hangsúly került volna a lakosok bevonására, a konkrét projektek megvalósításában is, így a részvételi költségvetés eredményeként létrejött közjavak valóban új típusú, kollaboratív közjavakká váltak volna.

A folyamat a hatásmérés szakaszával zárul, pontosabban ciklikusan újakezdődik. A hatásmérés célja, hogy egy tanulási folyamat részeként – hisz az egész részvételi költségvetés egy tanulási folyamat – az egy év alatt felgyűlt tanulságokat, tudásokat folyamatosan be tudják építeni a megvalósítók a konkrét megvalósításba.

Mint látható, a részvételi költségvetés részletes kidolgozása csupán az első évet fogta át, a következő években a projektalapú részvételi költségvetés folyamatos kibővítése zajlott volna. Azaz

a második évtől kezdve megkezdődik az önkormányzat konkrét költségvetésének közösségi alapon való tervezésének elindítása egy darab költségvetési elemmel, amely a harmadik évre két költségvetési elemre növekedett volna, míg az ötödik évre elérte volna a költségvetés több nagyobb elemének közösségi részvételen alapuló tervezését.

6. Összegzés, következtetések

Tanulmányomban egy tervet mutattam be, ami ezidáig nem valósult meg, ám nem kizárt, hogy a közeljövőben mégis realizálódni fog. Úgy érzem azonban, hogy rendkívül fontos ezen terv kontextusának a bemutatása, hiszen egy olyan részvételi demokratikus eszköz bevezetését próbálta megteremteni, amely kiszélesíti az állampolgári részvételt, és megpróbálja elősegíteni a részvételi demokrácia kialakulását. Ezek a folyamatok pedig Magyarországon ezidáig mindig sporadikus és rövidéletű változásokat hoztak. Azon makro folyamatok – egyre szűkülő önkormányzati mozgáster, a világjárvány gazdasági hatásai, hierarchikus intézményrendszer, képviseleti demokrácia gazdasági és társadalmi *lock-in* folyamatai –, amelyek Magyarországot jelenleg jellemzik, semmiképpen sem vetítenek olyan jövőképet elének, hogy ez a makro folyamat változna, és egy sikeres, hosszú távú és mélyreható változást tudnak így elérni ezek a részvételi technikák a társadalom komplex rendszerében. A fennálló társadalmi–gazdasági rendszerben nincs arra garancia, hogy a közvetlen és részvételen alapuló demokratikus mechanizmusok elérnék a marginalizálódott rétegeket, ám arra sem, hogy a képviseleti demokrácia jelen állapotában mérsékelni tudná az apolitikus nemeselevés erősödését, a politikai apátiát, és célja lenne a politikai részvétel erősítése az állampolgárok körében. Mindez tehát azt jelenti, hogy Magyarországon ez nem a részvétel kora.

Azonban Magyarországról kitekintve az is látható, hogy ezeknek a technikáknak a megvalósulását számos tényező és erő gátolja világszerte, úgymint a résztvevők részvételi szkepszise, a részvételi társadalom mint alap hiánya, az általános közpolitikai folyamatok megismerése iránti érdeklődés hiánya, a részvételi programok strukturális függősége a helyi tisztviselőktől, akik könnyen manipulálhatják a folyamatot. A képviseleti demokrácia jelenlegi válságára, noha a közvetlen és a részvételi demokrácia gondolatai csábítóknak tűnnek, nem biztos, hogy ezek eredeti céljai a fennálló gazdasági és társadalmi rendszerben megvalósíthatók is, sőt a meglévő társadalmi–gazdasági rendben a részvételi, demokratikus innovációk és mechanizmusok esetlegesen még növelhetik is a befolyás-egyenlőtlenséget a társadalmi csoportok között (Piper – Lieres, 2008; Cabannes – Lippetz, 2017).

Természetesen nincs egyetlen megoldás, amely csodaszerként működne a képviseleti demokratikus társadalmakban uralkodó demokratikus hiány kezelésére és megoldására. Azonban részeredmények mindenképpen elérhetők a különböző részvételi technikákkal, így a részvételi költségvetéssel is. A kutatók többsége kiemeli azt, hogy egyértelmű összefüggés mutatható ki a részvételi költségvetés megvalósulása és az önkormányzati transzparencia erősödése között. Mindezzel a folyamattal párhuzamosan megjelenik a helyi önkormányzat adminisztrációjának hatékonyabbá válása, valamint az állampolgárok és a helyi önkormányzat között gördülékenyebbé válik a kommunikáció, mindez növeli a bizalmat az állampolgárok és a helyi kormányzás között, valamint átláthatóbbá teszi a kormányzati munkát. Bár logikus következtetésnek tűnik, azonban nehezen kutatható, hogy a részvételi költségvetés mennyiben csökkenti a helyi közigazgatási korrupciót. Valószínűsíthetően

hatással van a nyílt folyamat és a helyi szintű tervezés a korrupció visszaszorítására, azonban erről pontos elemzések nem állnak rendelkezésre. Több esetben megfigyelték továbbá, hogy a modell csökkenti a rejtett gazdaságot is, hisz az állampolgárok a gyakorlat folyamányaként a következő évben magasabb hajlandóságot mutattak a helyi adóterhek megfizetésére, ám ez az összefüggés szintén nehezen bizonyítható pontos adatok hiányában (Montambeault, 2019; Sintomer et al., 2008).

Amit viszont minden kutató kiemel, az az, hogy minden esetben megfigyelhető az aktív és a közügyek iránt elkötelezett állampolgárok számának növekedése, olyan állampolgároké, akik a részvételi folyamatok bevezetését szükségesnek tartják a közigazgatásban (Sintomer et al., 2008). Azaz a folyamat hozzájárul a demokrácia minőségének javításához, valamint pénzügyi edukációs hatással bír, így lépéseket tesz – mégha aprókat is – a részvételi demokrácia kialakítása felé.

Irodalomjegyzék

- Agh, Attila (2012): The socioeconomic crisis and social polarization in Hungary: The paradoxes of the European integration process. In: Sonja Schuler (ed.): *Politische Kultur in (Südost) Europa*. Munich, Verlag Otto Sagner. 59–85. pp.
- Albrow, Martin (1970): *Bureaucracy*. London, McMillan.
- Arnstein, Sherry (1969): A ladder of citizen participation. *Journal of the American Institute of Planners*, Vol. 35., No. 4., 216–224. pp. <https://doi.org/10.1080/01944366908977225>
- Baiocchi, Gianpaolo – Ganuza, Ernesto (2017): *Popular democracy: The paradox of participation*. Stanford, CA, Stanford University Press.
- Barber, Benjamin (1984): *Strong Democracy: Participatory Politics for a New Age*. Berkeley, CA, University of California Press.
- Barber, Benjamin (2014): Participatory democracy. In: *The Encyclopedia of Political Thought*. 2650–2654. Oxford, Wiley–Blackwell. 125–140. pp.
- Bengtsson, Åsa – Mattila, Mikko (2009): Direct democracy and its critics: Support for direct democracy and ‘stealth’ democracy in Finland. *West European Politics*, Vol. 32., No. 5., 1031–1048. pp.
- Bevir, Mark (2010): *Democratic governance*. Princeton, NJ, Princeton University Press.
- Bhaskar, Roy (1979): *A Realist Theory of Science*. Brighton, Harvester.
- Cabannes, Yves – Lipietz, Barbara (2017): Revisiting the democratic promise of participatory budgeting in light of competing political, good governance and technocratic logics. *Environment and Urbanization*, Vol. 30., No. 1., 67–84. pp.
- Chakravarty, Satya r. (2009): Inequality, polarization and poverty. In: Jacques Sibling (ed.): *Economic studies in inequality, social exclusion and well-being*. New York, NY, Springer. 57–73. pp.
- Chwalisz, Carne (2017): *The people’s verdict: Adding informed citizen voices to public decision making*. London, Rowman & Littlefield.
- Cilliers, Paul (2001): Boundaries, Hierarchies and Networks in Complex Systems. *International Journal of Innovation Management*, Vol. 5., No. 2., 134–147. pp.

- Cohen, John (2009): Reflections on deliberative democracy. In: Thomas Cristiano – John P. Christman (eds.): *Contemporary debates in political philosophy*. Oxford, Wiley–Blackwell. 247–263. pp.
- Cohen, Joshua – Sabel, Charles (1997). Directly-deliberative polyarchy. *European Law Journal*, Vol. 3., No. 4., 313–342. pp.
- Dacombe, Rod (2018): *Re-thinking civic participation in democratic theory and practice*. Basingstoke, Palgrave.
- Deacon, T. W. (2007): Three Levels of Emergent Phenomena. In: Nancey Murphy – William Stoeger (eds.): *Evolution and Emergence: Systems, Organisms, Persons*. Oxford, Oxford University Press. 81–110. pp.
- DeLanda, Manuel (2005): *Intensive Science and Virtual Philosophy*. London, Continuum.
- Dias, Nelson (ed.) (2018): *Hope for democracy: 30 years of participatory budgeting worldwide*. London, Epopeiarecord.
- Dryzek, John (2012): *Foundations and frontiers of deliberative governance*. Oxford, Oxford University Press.
- Ellner, Steve (2003): Introduction: The Search for Explanations. In: Steve Ellner – Daniel Hellinger (eds.): *Venezuelan politics in the Chávez era: Class, polarization, and conflict*. Boulder, CO, Lynne Rienner Publishers. 7–25. pp.
- Escobar, Oliver – Elstub, Steven (2017): *Forms of minipublics*. New York, New Democracy.
- Fishkin, James (2009): *When the people speak: Deliberative democracy and public consultation*. Oxford, Oxford University Press.
- Font, Joan – Navarro, Clemente (2013): Personal experience and the evaluation of participatory instruments in Spanish cities. *Public Administration*, Vol. 91., No. 3., 616–631. pp.
- Fung, Archon (2006): Varieties of participation in complex governance. *Public Administration Review*, Vol. 66., Special Issue, December, 66–75. pp.
- Fung, Archon (2015): Putting the public back into governance: The challenges of citizen participation and its future. *Public Administration Review*, Vol. 75., No. 4., 513–522. pp.
- Geertz, Clifford (1994): *Az értelmezés hatalma: antropológiai írások*. Budapest, Századvég.
- Goodin, Robert (2012): *Innovating democracy: Democratic theory and practice after the deliberative turn*. Oxford, Oxford University Press.
- Gosztonyi, Márton (2014): A közösségi alapú megtakarítási és hitelezési csoportok működése. *Esély*, Vol. 5., 19–47. pp.
- Gret, Michael – Sintomer, Yvette (2005): *The Porto Alegre experiment*. New York, Zed Books.
- Gutmann, Amy – Thompson, Dennis (2004): *Why deliberative democracy?* Princeton, NJ, Princeton University Press.
- Habermas, Jürgen (1971): *A társadalmi nyilvánosság szerkezetváltozása. Vizsgálódások a polgári társadalom egy kategóriájával kapcsolatban*. Budapest, Gondolat.

- Habermas, Jürgen (2000): *The structural transformation of the public sphere*. Cambridge, MA, MIT Press.
- Halevy, Eva Etzioni (2010): *Bureaucracy and Democracy: A Political Dilemma*. London, Routledge & Kegan Paul.
- Hibbing, John – Theiss-Morse, Elisabeth (2002): *Stealth Democracy: Americans' Beliefs about How Government Should Work*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Illing, Sean (2017): 20 of America's Top Political Scientists Gathered to Discuss Our Democracy. They Are Scared. *Vox*. <https://www.vox.com/2017/10/13/16431502/america-democracy-decline-liberalism> (Letöltés ideje: 2020. augusztus 12.)
- Jelinek, Csaba (2020): „Gúzsba kötve táncolunk.”: Zsugorodás és a kontroll leszivárgásának politikai gazdaságtana magyarországi középvárosokban. *Szociológiai Szemle*, Vol. 30., No. 2., 115–136. pp.
- Karimi, Sirvan (2021): Public Administration and Democracy: The Virtue and Limit of Participatory Democracy as a Democratic Innovation. *Technium Social Sciences Journal*, Vol. 15., 493–507. pp.
- Kernaghan, Kenneth – Siegel, David (1993): *Public Administration*. Toronto, Nelson Canada.
- Klofstad, Clare (ed.) (2016): *Resources, engagement, and recruitment: New advances in the study of civic voluntarism*. Philadelphia, PA, Temple University Press.
- Knox, Paul – Pinch, Steven (2010): *Urban social geography*. New York, NY, Prentice Hall.
- Landemore, Hélène (2017): Deliberative Democracy as Open, Not (Just) Representative Democracy. *Daedalus*, No. 146., Vol. 3., 1–13. pp.
- Lee, Caroline – McQuarrie, Michael – Walker, Edward T. (2015): *Democratizing inequalities: Dilemmas of the new public participation*. New York, New York University Press.
- Mansbridge, Jane – Bohman, James – Chambers, Simona – Christiano, Thomas – Fung, Archon – Parkinson, John – Warren, Mark (2012): A systemic approach to deliberative democracy. In: Jane Mansbridge – John Parkinson (eds.): *Deliberative systems*. Cambridge, Cambridge University Press. 1–26. pp.
- Maturana, Humberto R. – Varela, Francisco J. (1980): *Autopoiesis and Cognition: The Realization of the Living*. Boston, Reidel.
- McCoy, Jennifer – Rahman, Tahmina (2016): Polarized democracies in comparative perspectives: Towards a conceptual framework. Paper presented at International Political Science Association Conference, Poznan, Poland, July 26.
- McLachlin, Beverley (2004): Respecting Democratic Roles. Remarks of the Right Honourable Beverley McLachlin, P. C. Chief Justice of Canada. Conference on the Law and Parliament. Ottawa, Ontario, November 22. <https://www.scc-csc.ca/judges-juges/spe-dis/bm-2004-11-22-eng.aspx> (Letöltés ideje: 2020. augusztus 14.)
- Metz, Rudolf (2020): Demokratikus vezetés mint „bálványfogalom”? *Politikatudományi Szemle*, Vol. 29., No. 1., 48–69. pp.

- Montambeault, Françoise (2019): It Was Once a Radical Democratic Proposal: Theories of Gradual Institutional Change in Brazilian Participatory Budgeting, *Latin American Politics and Society*, Vol. 61., 29–53. pp.
- Morin, Edgar (2008): Restricted Complexity, General Complexity. <http://cogprints.org/5217/1/Morin.pdf> (Letöltés ideje: 2020. augusztus 14.)
- Moulaert, Frank – Rodriguez, Arantxa – Swingedouw, Eric (2003): *The globalized city: Economic restructuring and social polarization in European cities*. Oxford, Oxford University Press.
- Mullan, David (1975): Fairness: The New Natural Justice? *The University of Toronto Law Journal*, Vol. 25., No. 3., 281–316. pp.
- Musacchio, Aldo (2014): *Reinventing state capitalism*. New York, Harvard University Press.
- Nicolis, Gabrielle (2012): *Introduction to Nonlinear Science*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Parvin, Phil (2015): Is deliberative democracy feasible? Political disengagement and trust in liberal democratic states. *The Monist*, Vol. 98., No. 4., 407–423. pp.
- Pataki, György (2007): BÖLCS „LAIKUSOK” – Társadalmi részvételi technikák a demokrácia szolgálatában. *Civil Szemle*, No. 12–13., 144–156. pp.
- Pateman, Carole (2012): Participatory democracy revisited. *Perspectives on Politics*, Vol. 10., No. 01., 7–19. pp.
- Piper, Laurence – von Lieres, Bettina (2008): Inviting Failure: Citizen Participation and Local Governance in South Africa. *Citizenship DRC Special Issue*, Vol. 1., No. 1., January, 12–26. pp.
- Polletta, Francesca (2013): Participatory democracy in the new millennium. *Contemporary Sociology: A Journal of Reviews*, Vol. 42., No. 1., 40–50. pp.
- Rocha Franco, Sérgio Hista – Teixeira Assis, Wendell Ficher (2019): *Participatory Budgeting and Transformative Development in Brazil*. Geoforum. <https://doi.org/10.1016/j.geoforum.2019.03.025>
- Reed, Michael – Harvey, David L. (1996): Social science as the study of complex systems. In: Douglas Kiel – Euel Elliott (eds.): *Chaos theory in the social sciences*. Michigan, University of Michigan Press. 295–324. pp.
- Reisinger, Adrienn (2009): Részvételi demokrácia és társadalmi részvétel – elméleti megközelítések. *Civil Szemle*, No. 21., 5–23. pp.
- Reisinger, Adrienn (2010): *Társadalmi részvétel a helyi fejlesztéspolitikában – különös tekintettel a civil/nonprofit szervezetek szerepére*. Doktori értekezés. Győr, Széchenyi István Egyetem.
- Reisinger, Adrienn (2011): A társadalmi részvétel és annak technikái. In: Budai István – Nárαι Márta (szerk.): *Közösségi Munka – Társadalmi Bevonás – Integráció*. Győr, Széchenyi István Egyetem. 171–187. pp.
- Sartori, Giovanni (1999): *Demokrácia*. Budapest, Osiris Kiadó.

- Schlozman, Kay – Brady, Henry – Verba, Sidney (2018): *Unequal and unrepresented: Political equality and people's voice in the new gilded age*. Princeton, NJ, Princeton University Press.
- Schumpeter, Joseph (1943): *Capitalism, Socialism and Democracy*. New York, Harper.
- Sintomer, Yves – Herzberg, Crasten – Röcke, Anja (2008): Participatory Budgeting in Europe: Potentials and Challenges. *International Journal of Urban & Regional Research*, Vol. 32., No. 1., 164–178. pp. <https://doi.org/10.1111/j.1468-2427.2008.00777.x>
- Sintomer, Yves – Herzberg, Crasten – Allegretti, Giovanni – Röcke Anja (2010): Learning from the South: Participatory Budgeting Worldwide – an Invitation to Global Cooperation. *Dialog Global*, No. 25. Berlin, InWEnt gGmbH – Capacity Building International, Germany – Service Agency Communities in One World.
- Sintomer, Yves – Herzberg, Crasten – Röcke, Anja – Allegretti, Giovanni (2012): Transnational Models of Citizen Participation: The Case of Participatory Budgeting. *Journal of Public Deliberation*, Vol. 8., No. 2., 2–34. pp. <https://doi.org/10.16997/jdd.141>
- Skocpol, Theda (2005): American democracy in an era of inequality. In: Theda Skocpol – Lawrence Jacobs (eds.): *Inequality and American democracy: What we know and what we need to learn*. New York, NY, Russell Sage Foundation. 1–18. pp.
- Smith, Graham (2009): *Democratic innovations: Designing institutions for citizen participation*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Solt, Frederick (2008): Economic inequality and political engagement. *American Journal of Political Science*, Vol. 52., No. 1., 48–60. pp.
- Szalai Erzsébet (1997): *Rendszerváltás és a hatalom konvertálása*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia Politikai Tudományok Intézete.
- Talpin, Julien (2012): *Schools of democracy: How ordinary citizens (sometimes) become competent in participatory budgeting institutions*. Colchester, ECPR Press.
- Torcal, Mariano – Montero, José (eds.) (2006): *Political Disaffection in Contemporary Democracies. Social Capital, Institutions, and Politics*. London and New York, Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203086186>
- Ugrin Emese – Varga Csaba (2007): *Új állam- és demokráciaelmélet*. Budapest, Századvég.
- Valuch, Tibor (2014): A rendszerváltás hatásai a magyar társadalom térbeliségére. *Metszetek – Társadalomtudományi folyóirat*, Vol. 3., No. 2., 110–118. pp.
- Volodin, Dmytro (2018): Deliberative democracy and trust in political institutions at the local level: evidence from participatory budgeting experiment in Ukraine. *Contemporary Politics*. <https://doi.org/10.1080/13569775.2018.1544683>
- Webb, Paul (2013): Who is willing to participate? Dissatisfied democrats, stealth democrats and populists in the United Kingdom. *European Journal of Political Research*, Vol. 52., No. 6., 747–772. pp.
- Yergin, Daniel – Stanislaw, Joseph (1998): *The Commanding Heights: The Battle Between Government and the Marketplace That Is Remaking the Modern World*. New York, Simon & Shuster.

Young, Iris (2002): *Inclusion and democracy*. Oxford, Oxford University Press.

Zsámboki Ádám (2012): *A helyi közösség részvétele a helyi gazdaságfejlesztésben – részvételi költségvetés Porto Alegreben*. Szakdolgozat. Szeged, Szegedi Tudományegyetem, Gazdaságtudományi Kar.